

sources have been used in the study of this problem. There are unpublished inventories of 1556 and 1590. The first was created at the transfer of possessions from Queen Bona to Zhigimont Augustus. The second – when the region returns from the descendants of Kurbsky to the state possessions. Published tax registers of 1576, 1583 were used in the research. These sources make it possible to trace the evolution of the situation of the peasants during the second half of the 16th century, since they were created in different periods of the studied time.

Conclusion: the results of the research can be used to study the peasantry of the northwestern part of Volyn, as this region is poorly equipped with descriptive statistical sources. Also, the results of the study can be used to compare the development of peasants in other regions. The study is important in connection with the priority study of the situation of peasants throughout the state, and not separate economic and administrative units in the past.

Keywords: peasantry, agrarian reform, townships, courtyards, gardeners, boyars, rural crafts, monetary and natural tax, working rent.

УДК 930.2:477.4(058.244)«19–20»

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-142-147

Ю. П. Присяжнюк

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО НАДДНІПРЯНЩИНИ ПІЗНЬОІМПЕРСЬКОГО ПЕРІОДУ: ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню «незручної» проблеми – формування модерних типів ідентичності українського селянства Наддніпрянщини останнього періоду існування Російської імперії. Враховуючи ймовірну множинність розвитку подій, автор намагається оптимізувати науковий підхід до інтерпретації тих варіантів тотожності, які виявляли свою найбільшу живучість.

Ключові слова: селянство, інтелігенція, Наддніпрянщина, уявлення, інтерпретація, російський націоналізм, ідентичність.

Постановка проблеми. На перший погляд проблема видається штучно надуманою, адже пропонуване трактування селянства як «українського», означає, що автор уже завчасно визначився з його ідентичністю. Причому незалежно від того, об'єднав цим терміном усю сільську людність великого регіону чи навпаки – виокремив із неї селян за етнічною ознакою. І хоча саме такі підходи зазвичай домінують в історіографії, проте вони вже не можуть задовольнити сучасних дослідників, позаяк обидва випадки помітно хибують невиправданим спрощенням.

Справа в тому, що і «об'єднавча», і «сепараційна» інтерпретаційні моделі не наближають нас до суспільних реалій пізньоімперського періоду. Вони лишаются даниною націоналізованому дискурсу (не важливо більше російському чи українському), пізнавальний потенціал якого в умовах постмодерних і наступних після них досконаліших дослідницьких

практик істотно підважений. Власне через використання цих підходів є підстави переглянути одне з принципових питань, яке давно стоїть на порядку денному селянознавчих студій – простежити і з'ясувати ідентичність селянства Наддніпрянщини, яке історики чи звично йменують «українським», чи навпаки – свідомо відмовляються від вживання такої назви. Перший пізнавальний досвід такого авторського осмислення цього питання датований 2008 р. [1].

Методологічною особливістю розвідки є явище мультиінтерпретаційності. Це, зокрема, означає, що основну увагу доводиться приділяти не так аналізу джерел, як давати раду розмаїттю вже напрацьованого історіографічного досвіду. Утім, із огляду на надання пріоритету інтелектуальній епістемологічній парадигмі, ці два сегменти наукового пошуку можуть співпадати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До таких публікацій передусім належить наукове видання Р. Орищенко «Релігійний світ українських селян другої половини XIX – першої третини XX ст.», яке щойно побачило світ [2]. Серед міркувань автора, які привернули нашу увагу, є положення про історичну свідомість селянина як «здатність сільської людини пізнавати навколишній світ та саму себе за допомогою розуму, мислення, унаслідок чого формується інтелектуальний простір особистості» [2, 63]. Такою ж слушною є думка про те, що «первинні факти, власне самі життєві реалії таки добре приховані, а відтак і викривлені в індивідуальних і групових ідентичностях», що потребує «аналізу мережі колективної пам'яті», яка своєрідно зафіксована «в культурі, мові, мистецтві, письменстві, спогадах, молитвах, промовах, поодиноких репліках» [2, 20]. Спираючись на положення, котрі містяться в доробку польської дослідниці Е. Доманської, Р. Орищенко сформулював і почасти вирішив складну проблему релігійності наддніпрянського селянства другої половини XIX – початку XX ст., обравши критеріями її аналізу «види історичної ідентичності» [3]. Цікаво, що навіть коли мова зайшла про трансформаційні процеси села початку XX ст., автор не вважав за потрібне визначати тотожність його мешканців таким мірилом як «українці». Треба думати, що на той час ця назва не стала формою самопізнання тутешнього селянства, але не будемо поспішати з остаточними висновками.

Крім того, до останніх досліджень, які так чи так стосуються різних аспектів заявленої нами проблематики, належать праці українських істориків Л. Зашкільняка [4], В. Масненка [5], С. Корновенка [6], також польських колег А. Стемпніка [7], Т. Вісліча [8], згаданої вище Е. Доманської. Автором опрацьовано й почасти використано міркування теоретичного характеру, окремі результати наукових розвідок Д. Бовуа, А. Граціозі, О. Михайлюка, Ю. Котляра, О. Приймака та інших сучасних селянознавців.

Мета статті полягає в з'ясуванні малодослідженої проблеми ідентичності селянства Наддніпрянщини пізньоімперського періоду (доби правління останнього імператора династії Романових – Миколи II), передусім – як у «націоналізованих» уявленнях тогочасних еліт відображалася його етнокультурна сутність.

Виклад основного матеріалу. Проблема ідентичності наддніпрянського селянства

пізньоімперського періоду вже давно турбує істориків. Власне наукової ідентифікації потребує не лише назва «українське», а й поняття «селянство». Спроби його тлумачення здійснювалися неодноразово, проте вони поки що не вийшли на той рівень узагальнених пояснень, коли б дослідники вважали проблему вирішеною в чинних на сьогодні інтерпретаційних парадигмах, синтезуючи нею зазвичай «розмитий, невизначений, нечіткий та аморфний світ селянства» [9, 78]. Зокрема й тому, що, як з'ясувалося, «труднощі проникнення сучасної... людини у світ домодерних духовних цінностей, сформованих поза категоріями раціонального (наукового. – Ю. П.) розуму, зумовлено не тільки іншокультурністю цього світу, а й нашою «інтелектуальною зарозумілістю» [10, 16]. Базовим положенням пропонованих автором розмислів є визнання факту, що до початку суспільних потрясінь та відповідних трансформацій перших десятиліть ХХ ст. селянство загалом «зберігало вірність» традиційній (тобто домодерній) культурі. Щодо українців, то вони порівняно меншою мірою виявилися залежними від соціальної мобільності, економічної інтеграції, і це на тлі державної політики протекторату стосовно євреїв, німців, вірмен, греків та ін., яка тривала аж до кінця ХІХ ст. Натомість на зламі ХХ ст. і в наступні роки, коли російський уряд узявся проводити протилежну політику антисемітизму, вірнемо- та германофобії, українцям довелося постраждати не меншою мірою. До того ж селянство помітно відставало від дворянства, буржуазії та інтелігенції – уже набагато більше залежних від модернізаційних змін.

Отже, перше, що привертає нашу увагу, це історичні умови, в які потрапляло село. Дедалі більше воно відчувало на собі трансформаційні модифікації, пов'язані з модерними впливами урбанізованого, «культурно-мистецького» міста. Їхню сутність досить складно визначити усталеними методологічними підходами. Приміром, терміни «капіталізація», «індустріалізація», «кооперація» тощо дають можливість і водночас спонукають зосереджуватися на якісь важливі, але одній стороні інтерпретації тогочасних суспільних процесів, хоча ситуація, як видається, аж ніяк не потребує такої однобічності. Навіть універсальні поняття «модернізація» та «соціокультурний підхід», яким ми віддаємо перевагу у своїй розвідці, – то надто узагальнений і десь умовний погляд на процедуру осмислення насправду «безмежного села» Наддніпрянщини пізньоімперського періоду. І все ж виникнення протягом другої половини ХІХ ст. у регіоні потужних промислових комплексів помітно маргіналізувало місцеве село, що своєю чергою й надалі спонукало «освічених» сучасників (щоправда, далеко не всіх) бачити його в оптиці старого, тобто домодерного устрою.

З огляду на ту обставину, що в українській історіографії напрацьовано багато інтерпретаційних ліній, зокрема в царині популярної в останнє десятиліття соціокультурної парадигми, звернемо увагу лише на один із доцільних ракурсів розуміння сільського життя перших десятиліть ХХ ст. Він пов'язаний із так званим «моральним розкладанням широких мас» [9, 79]. Тобто до ще мало врахованих у синтезованих дискурсах чинників еволюції

наддніпрянського села ми свідомо додаємо «руйнування патріархального побуту... підриєв культури, порушення етичного образу людини», наростання процесів десоціалізації [9, 79]. Така тенденція, якщо її сприймати в практичній площині, означала лише одне – кризу історичної свідомості селян як репрезентантів традиційного суспільства. Але й про її одночасну, синхронну й тотальну українізацію говорити завчасно.

Наступне, на що варто звернути увагу, це регіональні відмінності того світу, який ми визначаємо поняттям «українське селянство» Наддніпрянщини. Їх не можна не враховувати бодей тому, що частіше всього йдеться про дійсно «різне регіональне становище та характер відносин багатоетнічного сільського населення» [14, 126]. І дотепер, коли автори тематичних досліджень намагаються виявляти психологічні та ментальні аспекти (особливості) селян різних місцевостей Наддніпрянщини, вони ідентифікують їх за власне територіально-локальною ознакою, наприклад «південноукраїнські». У такій іпостасі селяни мають «жити», «працювати», «боротися», «сприйматися», а ще – «поділитися» на бідняків, середняків і «куркулів». Ведучи ж мову про соціокультурну єдність селянства, дослідники частіше всього відмовляють селянам Півдня (чи якого іншого регіону) у власне культурній (ментальній) однотипності, зміщують акценти в організаційну (державно-політичну) площину, що добре нагадує нам уже призабуті традиції радянського політизованого історіописання.

Лише вряди-годи вони «рухають думку» в площину етнічну чи національну. Так, у прикінцевих висновках своєї монографії запорізький історик О. Приймак вважав за потрібне зазначити, що для південноукраїнського селянства початку ХХ ст. характерним було (крім способу життя та віросповідання) відчуття «української» або «російської» національної приналежності [11, 358]. Утім, як воно насправду «відчувалося» в реаліях повсякдення, він не пояснив. Та власне не ставив перед собою такої мети, а віддає перевагу «більш зручнішим» соціальному та господарському (аграрному) аспектам інтерпретації. Тому вважаємо, що штучність ідентифікації селянства Півдня Наддніпрянщини як «південноукраїнського» є помітною, особливо в контексті логіки гіпотетичних аналогій – «правобережноукраїнське» чи, скажімо, «слобідськоукраїнське».

Формування ідентичності наддніпрянського селянства відбувалося в середовищі інтелектуалів, які своєю чергою були ментально й ідеологічно залежними від політичної культури та кон'юнктури. Ця підпорядкованість, потрібно визнати, виявляла себе по-різному, однак здебільшого не виходила за межі усталених норм і приписів. Бажання задовольнити існуючі запити, у такий спосіб уникнути політичної конфронтації, громадського дискомфорту, що, очевидно, мало мінімізувати ризики втрати зацікавлених читачів, водночас спонукало авторів модерної селянської ідентичності поводитися достатньо хитромудро. До такої поведінки їх по-своєму мотивувала ще й та обставина, що серйозну критику вони передбачували могли чути хіба що від ультраполітичних сил, бо решта інтелектуальних спільнот дотримувалися більш-менш схожих поглядів. Власне

тому національна тотожність, як уявний конструкт українського села, його мешканців, майже не привертала їхньої уваги. Почасти ще й тому, що продовжували потужно «працювати» традиційні види ідентичності («православні», «піддані», «росіяни» та ін.), а ще заявили про себе деякі новітні проекти, пов'язані з інтернаціональними та радикальними ідеологічними доктринами на кшталт більшовицької («дрібна буржуазія», «союзник пролетаріату» тощо). Зрештою, у творенні російського великодержавного міфу на початку ХХ ст. спостерігався певний дуалізм сприйняття українського села. З одного боку, апологети імперського дискурсу «не зважали... на існування чітко виражених відмінностей між двома племенами», з другого, стверджували, що «ми тут маємо справу з окремою, самобутньою етнографічною групою, з особливим народом, життя якого не може бути силоміць тримане в чужих для нього великоросійських рамках» [12, 206; 13, 250].

Селянство Наддніпрянщини перших десятиліть ХХ ст. ідентифікували представники різних «освічених» верств, передусім дворянство, духовенство та інтелігенція. Саме ж селянство перебувало в своєрідній якості підготовки до глибоких історичних змін, які воно вже добре відчувало, але реагувало на них переважно рефлексіями та емоціями людей традиційного суспільства. Про це, зокрема, свідчить зміст уявлень, знань і мотивів діяльності його численних представників. Чи не всі вони лишалися пов'язаними з бажанням реалізації ідеї чорного переділу наявної земельної власності (зазвичай у межах практики довічного користування грунтами, чим невдовзі у своїх інтересах скористаються ті ж таки більшовики), а вже меншою мірою – з агрокультурними нововведеннями, зростанням екологічного впливу людини на родючість чорноземів та, зрозуміло, з відсутністю більш-менш усвідомленого й послідовного препарування «віри й мови» своїх дідів-прадідів суспільним (національним) інтересам. У цих питаннях, які життя досить активно ставило на порядок денний історичного поступу, ініціатива й надалі лишалася в руках еліт, у структурі котрих тривали досить інтенсивні ротації.

Маємо підстави стверджувати, що саме на зламі ХІХ – ХХ ст. та в наступні роки інтерес до селянства Наддніпрянщини помітно зростав. На Правобережжі, зокрема, він був спричинений тенденцією послаблення польського та почасти єврейського впливів, що сприймалося сучасниками далеко не завжди однозначно. Це означало, що на перший план виходили українсько-російські відносини, які, на відміну від конфлікту навколо «українського питання» другої половини ХІХ ст., уже не могли бути позбавлені «присутності» селянського загалу, який і надалі становив домінуючу частину місцевого населення [14, 134]. Однак чисельна перевага ще не означала політичного превалювання, хоча після революції 1905–1907 рр. російський уряд і вірнопідданська громадськість «посилили свою популістську тактику залучення українських виборців (до Державної думи. – Ю. П.)» [14, 134]. І все ж селянство, як і раніше, не асоціювалося з «Україною», чимось «українським», радше – з соціально-економічними процесами, що помітно відбилося на характері творчості багатьом покоління істориків, зокрема й зарубіжних (А. Каппелер та ін.). Унаслідок тривалих асиміляційних

процесів, які охопили не одне покоління, ситуація виглядала так: майже ніхто з репрезентантів офіційних урядових кіл, численного чиновництва та вірнопідданських престолу духовенства й інтелігенції не визнавав саме існування «української проблеми». Хоча, і це очевидний парадокс, значна, а на думку К. Мацузато, навіть переважаюча частина цих «служилих» людей складалася з «етнічних українців» [14, 125]. Отже, зростання інтересу до наддніпрянського селянства супроводжувалося з боку офіційних кіл імперії схожим за інтенсивністю запереченням його «українськості» [15, 59].

В історіографії вже давно поставлена проблема ефективності русифікаторської політики Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Більшість дослідників (американець Джон П. Ледон, австрієць Андреас Каппелер, ірландець Раймонд Пірсон, японець Кімітака Мацузато та ін.) схиляються до думки про неспроможність царизму асимілювати іногородців та іновірців, до яких, до речі, етнічні українці не потрапляли. Щоправда, у випадку з «малоросійським племенем», то слабкість імперського потенціалу не означала відмови від намірів – можливості, кажучи умовно, тут мали поступатися бажанню й діям. Відмовляючи українцям у «бездержавності», їх максимально «культурно наближали» до великоросів, у такий спосіб підміняли культурною асиміляцією асиміляцію адміністративну [14, 128]. Для нас важливо акцентувати увагу саме на термінологічній сутності відображення цих процесів, бо вона краще інших аргументів пояснює реальний стан справ.

Певною мірою ігноруючи поняття та ступінь модернізації суспільства пізньоімперського періоду, зарубіжні дослідники вважають, що українці «не могли бути об'єктом обрусіння» через те, що вони апріорі були «руськими» [14, 129]. Тобто історичні обставини їхньої життєдіяльності вони сприймають як об'єктивну дійсність останніх століть. Проте з урахуванням активізації модернізаційних пертурбацій другої половини ХІХ ст. ситуація, на наш погляд, виглядала дещо інакше. Про це свідчить той факт, що на шпальтах періодичних видань фактично розгорнулася справжня термінологічна війна. Для імперської влади справа ускладнювалася тим, що усталений «прийом» русифікації місцевих еліт шляхом політичної лояльності та станової приналежності (на що звертають увагу сучасні історики) вже мало спрацьовував. Це помітно простежувалося в поглядах частини російських консервативних діячів рубежу ХІХ – ХХ ст., яка пропонувала повернутися до слов'янофільської доктрини – створення з українських земель імперії «буферних зон» або країн-сателітів. Але, як відомо, на той час «ідея слов'янської конфедерації перестала бути самостійною і набула підлеглий геополітичним цілям Російської імперії характер» [16, 100–101].

Не залежно від того, домінувала в імперській політиці, словами російського монархіста початку ХХ ст. Лева Тихомирова, «русифікація національна чи державна», селянству було відмовлено від того, аби «згадувати» власне етнічне коріння, ставати «українським». Передусім тому, що влада самодержавного монарха інтерпретувалася як «народна», як носій «Божої правди», і в цьому контексті будь-яка спроба запропонувати неросійську альтернативу розвитку суспільства розглядалася як

«посягання на священний устрій» [17, 342]. За логікою історичного процесу, в якому продовжував домінувати вплив російського чинника, ідентичність наддніпрянського селянства зазнавала складної модифікації – від малоросійської до східнослов'янської. Щодо української ідентичності, то вона могла розраховувати хіба що на локальне й значною мірою компромісне визнання.

Висновки. Автор спробував підважити етнічну (національну) безособовість селянства Наддніпрянщини, представлена численними студіями. В умовах, коли його ідентифікація з боку інтелектуалів дедалі частіше пов'язувалася з Україною, ігнорування цього аспекту видається нам недоречним. Сприйняття селянства як чогось «безнаціонального», в умовах порівняно інтенсивного формування національної парадигми уявлень і мислення, навряд чи може розраховувати на пізнавальну продуктивність (хоча такий підхід продовжує домінувати в значній частині зарубіжної історіографії, зокрема російській, австрійській, японській та ін.). Здавалося б, поняття «українське селянство» вже отримало прописку в історіографії, що є відповіддю на такі сумніви. Однак ситуація потребує додаткових пояснень з огляду на очевидну спрощеність та політичну заангажованість наукового націоналізованого дискурсу. Зокрема й російського, де в межах консервативного (консервативно-православного) та ліберального (ліберально-конституційного) тлумачення визнання та критику отримав лише антисемітський характер самодержавної політики росіян, проте аж ніяк не українофобський. Саме ж селянство, перебуваючи в статусі «соціального дна» суспільства, продовжувало ідентифікувати себе пріоритетно за параметрами місцини проживання, релігії (церкви), способами ведення господарки, соціальними уподобаннями й повсякденними турботами. Тож його українізація відбувалася досить інтенсивно лише у вузькому колі інтелектуалів, де зустрічала потужний спротив представників набагато численнішого російського великодержавного націоналізму, до того ж ніби скоком-бокком від уявлень самих землеробів.

Список використаної літератури та джерел:

1. Присяжнюк Ю. Історична свідомість та ментальність українських селян на зламі XIX – XX ст. / Ю. Присяжнюк // *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku* / Pod redakcją J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów : Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. – S. 348–355.
2. Орищенко Р. Релігійний світ українських селян другої половини XIX – першої третини XX ст. / Р. Орищенко. – Черкаси : «Вертикаль», вид. Кандич С. Г., 2019. – 80 с.
3. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика : дослідження з теорії знання про минуле / Е. Доманська ; пер. з польськ. та англ. В. Склокіна ; наук. ред. В. Склокін, С. Троян. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
4. Зашкільняк Л. Неоромантичні тенденції в українській історіографії початку XX століття / Л. Зашкільняк // *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku* / Pod redakcją J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów : Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. – S. 321–334.
5. Масненко В. Як українські селяни стали воїнами (до соціокультурних і мілітарних аспектів революції 1917 – 1921 рр.) / В. Масненко // *Український селянин*. – Черкаси,

2018. – № 19. – С. 49–59.

6. Корновенко С. Селянське республікотворення на початку XX століття в Україні / С. Корновенко // *XXVIII сесія Осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Черкасах* : Матер. доп. на засіданнях секцій і комісії 10 – 27 березня 2017 р. / За ред. В. В. Масненка. – Черкаси : Осередок НТШ у Черкасах, 2018. – С. 9–20.
7. Stępnik A. «Śwój» i «obcy» w polskiej myśli historycznej – problem teoretyczny / A. Stępnik // *Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku* / Pod redakcją J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów : Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego, 2008. – S. 33–43.
8. Вісліч Т. Дослідження домодерну у перспективі постгуманістики / Т. Вісліч // *Ейдос. Альманах теорії та історії іст. науки* / Гол. ред. В. Смолий ; відп. ред. І. Колесник. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2016/2017. – Вип. 9. – С. 113–128.
9. Михайлюк О. Хуліганство в селах Наддніпрянської України на початку XX ст. / О. Михайлюк // *Питання аграрної історії України та Росії : Матеріали VIII наукових читань, присвячених пам'яті Д. П. Пойди* : зб. наук. пр. / Редкол. : В. В. Іваненко та ін. – Д. : ДНУ ім. О. Гончара, 2010. – С. 74–81.
10. Яковенко Н. У пошуках Нового неба. Життя і тексти Йоанія Галатовського / Н. Яковенко. – К. : Лаурис ; Критика, 2017. – 704 с.
11. Приймак О. М. Селянство Південної України : соціальна історія кінця XIX – початку XX століть : моногр. / О. М. Приймак. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – 458 с.
12. Присяжнюк Ю. Поняття «народ» у ретроспекції українських і польських інтелектуалів XIX ст. / Ю. Присяжнюк // *Rozdroża. Dolsko-ukraiński dyskurs humanistyczny* / Redakcja naukowa : R. Dymczyk, I. Krywoszeja, N. Morawiec. – Częstochowa ; Humań ; Poznań : Wydawnictwo «Taurus», 2013. – S. 201–208.
13. Великоросс. Письмо великоросса / Великоросс // *Киевская старина*. – 1905. – Т. LXXXIX. – С. 249–252.
14. Мацузато К. Польский фактор в Правобережной Украине с XIX по начало XX века / К. Мацузато // *Ab Imperio. Исследование по новой имперской истории и национализму в постсоветском пространстве*. – 2000. – № 1. – С. 123–144.
15. Любченко В. Б. Теоретична та практична діяльність російських націоналістичних організацій в Україні (1908 – 1914) / В. Б. Любченко // *Укр. іст. журн.* – 1996. – № 2. – С. 55–65.
16. Кудряшев В. Н. Консервативно-утопическая интерпретация русификаторской политики в конце XIX – начале XX в. / В. Н. Кудряшев // *Вестник Томского государственного университета*. – 2007. – № 296. – С. 96–101.
17. Тихомиров Л. А. Критика демократии / Л. А. Тихомиров ; вступ. ст. и комментарии М. Б. Смолина ; оформл. М. Ю. Зайцева. – М. : Москва, 1997. – 672 с.

References:

1. Prysiazhniuk Yu. (2008). Historical consciousness and the mentality of the Ukrainian peasants at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. *History – mentality – identity. The place and role of history and historians in the life of the Polish and Ukrainian nation in the nineteenth and twentieth centuries*. Edited by J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zashkiłniak. Rzeszów : Publishing house of the University of Rzeszów, 348 – 355. (in Pol.)
2. Oryshchenko R. (2019). The religious world of Ukrainian peasants the second half of the nineteenth – first third of the twentieth century. *Cherkasy : «Vertykal», ed. Kandych S. H., 80 p.* (in Ukr.)
3. Domanska E. *History and Modern Humanities: research on the theory of knowledge of the past* / E. Domanska;

translation from Polish and English by V. Sklonin, S. Troian. K. : Nika-Centr, 2012, 264 p. (in Ukr.)

4. Zashkilniak L. (2008). Neo-romantic tendencies in Ukrainian historiography at the beginning of the twentieth century. History – mentality – identity. The place and role of history and historians in the life of the Polish and Ukrainian nation in the nineteenth and twentieth centuries. Edited by J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zashkilniak. Rzeszów : Publishing house of the University of Rzeszów, P. 321 – 334. (in Pol.)

5. Masnenko V. (2018). As Ukrainian peasants became warriors (to socio-cultural and militaristic aspects of the revolution of 1917 – 1921). *Ukrainian Peasant*. Cherkasy, а 19, 49 – 59. (in Ukr.)

6. Kornovenko S. (2018). Peasant republic creation in the early twentieth century in Ukraine. XXVIII Session of the Branch of the Taras Shevchenko Scientific Society in Cherkasy: materials of the report at sessions of the sections and commissions March 10 – 27, 2017. Ed. V. V. Masnenko. Cherkasy : Branch of the Taras Shevchenko Scientific Society in Cherkasy, 9 – 20. (in Ukr.)

7. Stępnik A. (2008). «Yours» and the «stranger» in Polish historical thought – a theoretical problem. History – mentality – identity. The place and role of history and historians in the life of the Polish and Ukrainian nation in the nineteenth and twentieth centuries. Ed. J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zashkilniak. Rzeszów : Publishing house of the University of Rzeszów, 33 – 43. (in Pol.)

8. Vislich T. (2016 – 2017). Research in pre-modern in perspective of post humanities. Eidos. Antology of the theory of history and historical science. Chief Editor V. Smoliy; Responsible Editor I. Kolesnyk. K. : Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. Issue 9, 113 – 128. (in Ukr.)

9. Mykhailiuk O. (2010). Hooliganism in the villages of the Naddniproshchyna Ukraine at the beginning of the twentieth century. Issues of agrarian history of Ukraine and Russia: *Materials of the VIII scientific readings devoted to the memory of D. P. Poida : digest of scientific works*. The editorial board : V. V. Ivanenko and others. Dnipro : Oles Honchar Dnipro national university, 74 – 81. (in Ukr.)

10. Yakovenko N. (2017). In search of the New Heaven. Life and lyrics by Yoanikii Galiatkovsky. K. : Laurus ; Krytyka, 704 p. (in Ukr.)

11. Pryimak O. M. (2012). Peasantry of Southern Ukraine: social history of the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries. *Zaporizhzhia : ZNU*, 458 p. (in Ukr.)

12. Prysiazhniuk Yu. (2013). The concept of «people» in the retrospection of Ukrainian and Polish intellectuals of the nineteenth century. *Rozdroza. The Polish-Ukrainian discourse on the humanities*. Scientific editors: R. Dymczyk, I. Krywoszeja, N. Morawiec. Częstochowa ; Humań ; Poznań : Publishing house : «Taurus», 201 – 208. (in Pol.)

13. Letter of the velikoros (1905). *Kyiv Antiquity*. T. LXXXIX, 249 – 252. (in Ukr.)

14. Matsuzato K. (2000). The Polish factor in Right Bank Ukraine from nineteenth to the beginning of the twentieth centuries. *Ab Imperio. Research on new imperial history and nationalism in the post-Soviet space*, а 1, 123 – 144. (in Rus.)

15. Lubchenko V. B. (1996). Theoretical and practical activities of Russian nationalist organizations in Ukraine, а 2, 55 – 65. (in Rus.)

16. Kudriashev V. N. (2007). The conservative-utopian interpretation of Russification policies at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth centuries. *Bulletin of Tomsk State University*, а 296, 96 – 101. (in Rus.)

17. Tikhomirov L. A. (1997). Critique of democracy. Introductory article and comments by M. B. Smolin ; typography by M. Yu. Zaitseva. M., 672 p. (in Rus.)

Y. Prysiazhniuk

UKRAINIAN PEASANTRY OF NADDNIPRIANSHCHYNA OF THE LATE- IMPERIAL PERIOD: IDENTITY PROBLEM

Introduction. Use in Ukrainian historiography of the concept «Ukrainian peasantry» for the representation of the rural population of the Naddniproshchyna in the end of the nineteenth – the first decades of the twentieth centuries is a established norm. However, not all researchers follow this view. Somewhat artificially localizing Ukrainian intelligentsia («nationalists») into a separate category of contemporary society, they interpret peasant masses of this transitional period as entirely devoid of ethno-cultural representations of the population. Often they are denied to belong to national projects, which then actively formed the intellectual circles of the empire. Therefore, the problem proposed only at first can seem artificial, as if it is excogitate to justify some personal ambitions of the author. However, it is in demand for intensive analysis. Most needs to be answered by the question of the «gap» existing in historiography between two historical and cultural societies – traditional and modern. It is worth mentioning that the first experience of author's studies of this problem dates back to 2008.

Purpose. The purpose of the article is to find out the little investigated problem of the identity of the peasantry of the Naddniproshchyna in the late-imperial period, in particular to clarify how its ethno-cultural content was reflected in the «nationalized» (or other) views of the contemporary elites.

Methods. The methodological feature of reconnaissance is the multi-interpretation phenomenon. Among other things, this means that the author's emphasis should not be on analyzing sources, how to manage to the diversity of the already worked historiographical experience. However, given the obvious priority to the intellectual epistemological paradigm, these two segments of scientific research may coincide

Results. After conducting research, we are aware of the relativity (locality) of the results presented here. This is due to the complexity of tasks that have to be solved step by step, involving synchronously and the latest methodological approaches, and, accordingly the original factual material. However, the results quite reasonable and reliable. We managed to underline the ethnic (national) impersonality of the peasantry of the Naddniproshchyna. Under conditions where his identification with the intellectuals was increasingly associated with Ukraine, the total ignoring of this aspect by modern researches seems inappropriate to us. In other words, the perception of the peasantry as something «non-national», when the national paradigm of the ideas and thinking was formed quite intensively, is unlikely to rely on serious cognitive productivity. This despite the fact that such an approach continues to dominate in the part of foreign historiography, in particular in Russian, Austrian, Japanese, and others.

Originality. The scientific novelty of the research is to change the angle of interpretation of those ideas, views and interpretative models of the peasantry of the Naddniproshchyna, which were inherent in the intellectual circles of the late-imperial period. The problem was further explained by the rejection of the apparent

simplicity and political engagement of the dominant nationalist discourse in the scientific literature. In particular, Russian, where within the conservative-orthodox and liberal-constitutional models of interpretation of recognition and critique received only anti-Semitic character of autocratic politic, but not Ukrainianophobia.

Conclusion. Today, the historiography of the creation of the national constructs of the peasantry of the Naddniproshchyna of the late-imperial era remains insufficiently developed. In addition, it is still over-politicized, which significantly impedes the unbiased interpretation of the intricate historical processes of modernity advancement of the Ukrainian community. Together with his postgraduate students, the author plans to focus on this problem in their next studios.

Key words: peasantry, intelligentsia, Naddniproshchyna, imagery, interpretation, Russian nationalism, identity.

УДК 94(477):1944/1955

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-147-151

Б. І. Романюк

здобувач кафедри історії та етнології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ВІДНОВЛЕННЯ І РОЗБУДОВА БІБЛІОТЕЧНОЇ МЕРЕЖІ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1950-Х РОКІВ

У статті на основі архівних джерел та літератури проаналізовано становлення бібліотечної мережі на селі в перші післявоєнні роки. Автором вивчено діяльність сільських бібліотек, їх матеріальну базу, соціальне становище бібліотечних працівників. Дослідник виокремив особливості функціонування бібліотек республіки у досліджуваній період.

Ключові слова: село, культура, бібліотека, книги, селянство, дозвілля, масовість, кадри, мережа, заклад.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем післявоєнної відбудови соціально-культурної сфери України є відновлення і розбудова бібліотечної мережі в українському селі другої половини 40-х – першої половини 50-х років ХХ століття. В останні десятиліття у вивчені історичного минулого дедалі більше посилюється інтерес до соціально-культурних проблем села різних періодів нашої історії, зокрема і перших повоєнних років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує наявність окремих праць вітчизняних дослідників, які стосуються соціально-культурних проблем колгоспного селянства, насамперед умов функціонування бібліотечної мережі на селі у післявоєнні роки. Різні аспекти цієї теми висвітлено у дослідженнях та публікаціях І. Рибачка [1], В. Мічуди [2], В. Ревенка [3], Т. Терещенко [4], І. Романюка [5], О. Шамрая [6] та інших. Водночас не всі аспекти цієї багатогранної теми розкрито повною мірою

Мета нашої статті полягає у тому, щоб дослідити відновлення, розбудову бібліотечної мережі в українському селі у перше повоєнне десятиліття.

Виклад основного матеріалу. Серед культурно-просвітницьких закладів повоєнного села особливе місце в духовному житті селян належало бібліотекам. Заходи широкомасштабної відбудови і подальшого розвитку закладів культури і науки були передбачені Законом про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР у 1946–1950 рр., прийнятий Верховною Радою СРСР у 1946 р. [6, 14–15]. Однак визначені п'ятирічним планом завдання мали загальний характер і суттєво не вплинули на поліпшення бібліотечного обслуговування сільської населення. Мережа стаціонарних сільських бібліотек відновлювалася дуже повільно. У повоєнний період бібліотеки потребували не лише відбудови, але й суттєвого збільшення сільської бібліотечної мережі, удосконалення організаційної структури.

На початку 1950-х рр. мережа масових бібліотек, зокрема сільських, кількісно перевищувала довоєнний рівень. Якщо в 1940 р. у сільській місцевості було 17 327 бібліотек, то в 1950 р. – 29 426 [7, 576; 8, 658; 9, 665]. Проте книжковий фонд сільських бібліотек залишався обмеженим і нараховував лише 18 982 тис. примірників. У середньому в республіці на 10 сільських читачів припадало 9 книг. У центральних областях України стан із забезпеченням селян книгами був ще гірший. На 10 сільських жителів у Дніпропетровській та Кіровоградській областях припадало 7 книг, у Вінницькій, Київській та Полтавській – 6 [4, 178].

Бібліотечне будівництво у другій половині 1940-х рр. – на початку 1950-х рр. потребувало не лише кількісного збільшення мережі сільських бібліотек. Існувала нагальна потреба в удосконаленні організаційної структури, її раціональному розміщенні.

У перше десятиріччя повоєнної відбудови усі бібліотеки в Україні розподілялися на три основні типи: державні бібліотеки, відомчі бібліотеки, бібліотеки колгоспно-кооперативних і громадських організацій. Такий розподіл був дещо умовним, бо не завжди можна точно визначити, до якої мережі належить бібліотека. Поняття «мережа» вживалося в широкому і вузькому розумінні. У широкому – розуміли велику кількість бібліотек державних, відомчих, колгоспно-кооперативних чи громадських організацій. У вузькому – позначення бібліотек, що належали певному міністерству чи відомству.

До мережі державних бібліотек належали сільські й районні бібліотеки. Досить розгалуженою у досліджувані роки була мережа відомчих бібліотек, до якої входили бібліотеки, що належали усім міністерствам і відомствам, крім Міністерства культури. Це спеціальні, медичні, технічні, сільськогосподарські та інші бібліотеки.

Третю групу бібліотек становили бібліотеки колгоспно-кооперативних і громадських організацій. До мережі бібліотек колгоспно-кооперативних і громадських організацій належали бібліотеки колгоспів, які їх фінансували.

Поєднання цих трьох названих мереж створювало бібліотечну систему, яка діяла в українському селі у 1940-х – першій половині 1950-х рр. [5, 183–184].

У післявоєнний період більшість сільських бібліотек перебувала у поганому стані, внаслідок руйнування за чотири воєнні роки. Загальна кількість бібліотек зменшилася більше ніж на половину. В